

ЧЕСТЬ ТА ГІДНІСТЬ ЯК ДОДАТКОВИЙ БЕЗПОСЕРЕДНИЙ ОБ'ЄКТ ЗЛОЧИНУ

Наукові праці МАУП, 2015, вип. 44(1), с. 77–82

Для глибшого правового дослідження честі та гідності особи як об'єкт злочину, слід звернути увагу на вивчення питання щодо честі та гідності особи як додаткового безпосереднього об'єкта злочину. За основу приймається концепція, що об'єктом злочину є суспільні відносини, на які посягає злочин.

Особливою частиною КК України передбачається відповідальність за низку злочинів, додатковим безпосереднім об'єктом яких є честь та гідність особи. Під додатковим безпосереднім об'єктом розуміються суспільні відносини, на які поряд з основним безпосереднім об'єктом злочину здійснюється посягання. Так, значна кількість посягань на здоров'я особи, її статеву свободу та статеву недоторканість, конституційні права пов'язуються із посяганнями на честь та гідність особи. Саме у цьому контексті і виникає необхідність дослідження честі та гідності особи як додаткового безпосереднього об'єкта злочину.

Отже, таке дослідження дає не тільки повне уявлення про місце та роль честі і гідності особи в системі об'єктів злочинів, а й можливість повною мірою з'ясувати особливості кримінально-правової охорони честі та гідності особи, а також специфіку вчинення посягання на честь та гідність особи при посяганні на інший (основний безпосередній) об'єкт злочину.

Поряд зі статтями, передбаченими розділом III Особливої частини КК України, які забезпечують кримінально-правову охорону честі та гідності, КК України містить норми як Загальної, так і Особливої частини, які мають пряме відношення до кримінально-правової охорони честі та гідності особи.

Цінність законодавства про кримінальну відповідальність загалом і його окремих інститутів не може бути зрозумілою поза зв'язком з мораллю, гуманними стосунками у сучасному демократичному суспільстві. Існує тісна взаємодія кримінально-правових заборон і моральних вимог, утворена єдністю гуманізму і демократії, а також спільністю матеріального критерію і соціальних вимог. При доповненні юридичної оцінки злочинного діяння моральною посилюється загальнопрофілактичний вплив кримінально-правових установок.

Закріплюючи найважливіші моральні уявлення, у тому числі про честь і гідність особи, норми кримінального законодавства мають високу соціальну значущість і можуть бути схарактеризовані "...в якості своєрідного носія моралі, а відповідно, моральної цінності" [1, 207].

Цінність законодавства про кримінальну відповідальність визначається також його роллю в захисті особи, її прав та інтересів. У юридичній літературі майже загальновизначальною є думка про те, що норми КК України в реалізації ідеї гідності особи виконують лише негативну функцію. Роль кримінально-правових заборон зводиться до покарання осіб, винних у злочинних виявах, а відбиття понять про честь та гідність пов'язується лише із змістом складів названих злочинів [2, 6–13].

Такий підхід слід визнати одностороннім, який не розкриває повною мірою цінності норм та інститутів законодавства про кримінальну відповідальність, які спрямовані на охорону честі і гідності особи. Важливість і необхідність кримінального законодавства не вичерпується охоронною функцією, яка витісняє небажаність злочинних вивів для благ особи. Кримінально-правові норми мають значну виховну спрямованість. Відповідно до цього, честь і гідність нарівні з іншими моральними поняттями входять до складу багатьох статей КК України, тим самим вони допомагають закріпленню у свідомості громадян високих моральних принципів, які вимагають поваги до людини, всебічно оберігати її права і свободи.

Так, поняття “гідність особи” отримало правове закріплення в диспозиціях статей, які регламентують інститут покарання у КК України. Зокрема, відповідно до ст. 50 КК України “Покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність” [3, 112]. Тобто, КК України гарантує захист честі та гідності і тих осіб, дії яких заслуговують негативної державної оцінки. Відсутність серед покарання мети приниження людської гідності слід розуміти як недопустимість застосування будь-яких негуманних засобів у процесі перевиховання особи, яка вчинила злочин. У цьому реалізується така сторона гідності людини, як визнання абсолютної цінності кожної людини.

У правовій літературі зустрічаються висловлювання, згідно з якими ефективність дій кримінального законодавства ставиться в залежність від властивостей покарання, які ганьблять особу [4, 26]. Тут не слід змішувати засудження злочину і злочинця від імені держави з ганьбою його особи у процесі призначення і виконання покарання. Поняття ганьби і безчестя, насамперед, стосуються таких вчинків, які вступають у протиріччя з нормами моралі, права і закону. Негативна оцінка особи злочинця і його дій, відбита у вирокі суду, сприяє приведенню у відповідність репутації засудженого з його дійсною гідністю. Постановка мети приниження гідності засудженого недопустима і

в процесі виконання покарання. Тому ганьбити злочинця — це не призначення або застосування покарання, а вчинення діяння, яке заборонене КК України і протирічить вимогам моралі.

Важливу роль поняття честі і гідності відіграють не тільки при визначенні мети та виду покарання, але і при встановленні суворості окремих видів покарання.

Враховуючи це, законодавець підкреслив, що однією з обставин, яка пом'якшує покарання, є щире каяття і усунення винуватим заподіяної шкоди в різних формах, що відповідає інтересам потерпілого та сприяє відновленню нормальних стосунків між потерпілим і винним (ст. 66 КК України). І навпаки, неабиякого значення поняття честь і гідність набувають при визначенні такої обтяжуючої покарання обставини, як вчинення злочину з особливою жорстокістю (п. 10 ст. 67 КК України). Особлива жорстокість зазвичай виявляється в діях, спрямованих на приниження честі і гідності особи, і пов'язана із заподіянням особливих фізичних та моральних страждань потерпілому. Вчинення злочинного діяння, яке поєднане із заподіянням шкоди моральним благам особи, свідчить про значну суспільну небезпеку винного і тягне підвищену відповідальність. Свідченням цього є ч. 2 ст. 67 КК України. Так, суд має право, залежно від характеру вчиненого злочину, не визнати будь-яку із зазначених у ч.1 ст. 67 КК України за винятком обставин, зазначених у п. 2, 6, 7, 9, 10, 12 такою, що обтяжує покарання, навівши мотиви свого рішення у вирокі.

Важливу роль у забезпеченні охорони честі та гідності громадян відіграють норми Особливої частини КК України. Адже в багатьох статтях Особливої частини КК України честь та гідність особи виступають додатковими об'єктами злочинів.

Додатковим безпосереднім об'єктом є ті суспільні відносини, яким заподіюється або стосовно яких виникає загроза заподіяння шкоди поряд з основним об'єктом [5, 53]. Характерною особливістю додаткового об'єкта є те, що в багатьох випадках він виступає самостійним об'єктом і завжди потребує кримінально-правової охорони.

Разом з тим, захист честі та гідності особи чинним КК України забезпечується не повною мірою. Поняття честі і гідності отримали широке закріплення в нормах з метою захисту тієї чи іншої сторони моральної цінності особи від злочинних посягань. Слід зазначити, що досліджувані поняття в диспозиціях одних статей Особливої частини КК України представлені безпосередньо (ст. 120, 161, 365, 387 КК України), а в інших — ні: посягання на честь та гідність поряд з основним безпосереднім об'єктом злочину впливають із змісту злочинного діяння.

Наведений аналіз статей Особливої частини КК України свідчить, що законодавець неоднозначно визначає досліджувані поняття. Якщо в диспозиції ст. 161 та 387 КК України додатковий безпосередній об'єкт злочину представлено як “честь та гідність”, то в ст. 120 КК України як “людська гідність”, а в ч. 2 ст. 365 КК України — “особиста гідність”. Як свідчить аналіз кримінальних справ, така неоднозначність впливає і на кваліфікації злочинів, передбачених вказаними статтями КК України.

Викладене свідчить, що діяння, які складають зміст катування в будь-якому випадку супроводжуються посяганнями на честь та гідність особи і тому є додатковим об'єктом злочину передбаченого ст. 127 КК України.

Кримінально-правовий захист недоторканності приватного життя представлений у ст. 182 КК України. Право на недоторканність приватного життя посідає важливе місце серед особистих прав і свобод людини і громадянина. Тлумачний словник визначає приватне життя як певну сферу існування людини, яка стосується окремої особи і належить тільки їй, а не суспільству і державі [11, 464]. Тобто, під приватним життям розуміють особливу життєдіяльність людини, яка контролюється самою собою за її внутрішнім переконанням і має на меті задоволення її особистих потреб. Ця сфера вміщує в себе сімейне життя, родинні і дружні зв'язки, побутові звички, уподобання, інтимні та особисті відносини, симпатії і антипатії, захоплення і напрям думок та ін. [13, 196].

Очевидним є той факт, що, зокрема, дії, спрямовані на поширення інформації про наявність позашлюбних інтимних стосунків або народження поза шлюбом дитини, у будь-якому випадку завдаватимуть шкоди честі та гідності особи, яка бажає зберегти таку інформацію в таємниці.

Подібним чином недоторканність приватного життя забезпечена кримінально-правовою охороною і в ст. 189 КК України “Вимагання”. Різниця між ст. 182 і 189 КК України є безпосередній об'єкт злочину, передбаченого ст. 189 КК України, — право власності. Відповідно до цього склад злочину, передбаченого ст. 189 КК України, утворює саме погроза розголосити відомості, які потерпілий чи його близькі родичі бажають зберегти в таємниці (зокрема, і ті, що здатні зганьбити потерпілого), що спроможна була примусити потерпілого виконати пред'явлену до нього матеріальну вимогу.

Трактуванням про охорону честі та гідності особи пронизані норми, що регламентують відповідальність за злочини проти громадського порядку та моральності [10; 12; 14]. Це пояснюється тим, що суспільні відносини, які забезпечують повагу до моральних цінностей людини (у тому числі і честі та гідності), лежать не тільки в площині родового об'єкта злочинів проти особи, але є і складовою громадського порядку. Як зазначає Ю. Лівшиц: “...склад хуліганства грає роль захисту людської гідності від грубих форм посягання на неї” [13, 70].

Не зважаючи на форми вияву хуліганських дій, їм притаманні одночасно дві ознаки — грубе порушення громадського порядку і вияв винним явної неповаги до суспільства, честі та гідності особи. Відсутність цих ознак (або однієї з них) виключає склад хуліганства. Крім того, хуліганство належить до складів злочинів, в яких мотив є однією з обов'язкових ознак його суб'єктивної сторони [7, 186–188].

Внутрішня спонукаюча сила, що штовхає до вчинення хуліганських дій, зводиться не до одного якого-небудь мотиву, а до кількох. Їх прийнято називати терміном “хуліганські спонукання”. І. Н. Даньшин, ґрунтуючись

на вивченні судової практики, до їх переліку включає: "...намагання відкрито показати свою зневагу до оточуючих, до суспільства; явно протиставити свою поведінку суспільній; показати зневагу до особистої гідності людини і її праці, до інших правоохоронних благ та інтересів, а також до правил людського співжиття; намагання виявити каране пустування, безчинство, хвальбу, п'яну браваду, жорстокість, показати свою "силу", "сміливість" і, таким чином, познуватися над беззахисним, насолодитися безсиллям слабого, виявити, хоч на короткий час свою "перевагу" над іншими законотрусливими громадянами, сплюндрувати їх гідність, бажання виявити свою "натуру"; виявити анархічний протест проти суспільної дисципліни та інші подібні моральні устремління. У конкретних злочинних виявах вони можуть виступати окремо, але в більшості вони діють в певному сполученні, у взаємодії між собою, що при аналізі ситуації вчинення злочину утруднює їх виокремлення і наступний кримінологічний аналіз" [15, 31–32].

Тому, передбачаючи кримінальну відповідальність за хуліганські дії, законодавець тим самим здійснює охорону моральних благ особи, її честі та гідності. Специфічним виявом понять про честь та гідність особи є норми, які регламентують призначення покарання за КК України. Надаючи обвинуваченому достатньо широкі можливості здійснення захисту на досудовому слідстві, закон не може бути байдужим до випадків завідомих неправдивих повідомлень про вчинення злочину невинною особою з боку притягнутого до кримінальної відповідальності. Серйозним стимулом на користь дбайливого ставлення до репутації громадянина є те, що завідомо неправдиве повідомлення про вчинення злочину невинною особою розглядається законом як злочин (ст. 383 КК України) і максимальним покаранням може бути позбавлення волі строком від двох до п'яти років.

Подібним посяганням на честь та гідність особи характеризується також і ст. 384 КК України. Тут важливо вбачити суспільну небезпеку завідомих неправдивих повідомлень про вчинення злочину у його можливості

спрямувати правосуддя хибним шляхом, безпідставно засудити невинного громадянина, оскільки саме неправдиве повідомлення не може створити доказів у вчиненні злочину. Це саме стосується і діянь, передбачених ст. 384 КК України. Зокрема, неправдиве показання свідка чи потерпілого може призвести до перекручення доказів у справі. Внаслідок таких дій може бути притягнуто до відповідальності невинну особу. Небезпека завідомих неправдивих повідомлень про вчинення злочину визначається головним чином тим, що воно ставить під загрозу недоторканість особи, а також її честь і гідність.

Поряд з іншим, КК України забезпечує захист честі та гідності особи, статтями, що передбачають кримінальну відповідальність за посягання на статеvu свободу та статеvu недоторканність особи (ст. 152–156, 303 КК України). Вчинення розпусних дій щодо особи, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 156 КК України), сутенерство або втягнення особи в заняття проституцією (ст. 303 КК України) у будь-якому випадку супроводжуються посяганнями або створюють загрозу посягання на честь та гідність особи [8, 97].

Кримінальний кодекс України передбачає охорону сімейної честі та гідності встановленням заборони розголошувати таємницю усиновлення (удочеріння) всупереч волі усиновителя (удочерителя) (ст. 168 КК України).

Суспільна небезпечність злочину, передбаченого ст. 168 КК України, полягає в тому, що його вчинення може призвести до родинних конфліктів, до розриву сімейних відносин, спричиненню серйозних моральних травм усиновленому, що, у свою чергу, завдасть шкоди сімейній честі та гідності родини особи, яку усиновили (удочерили).

У результаті вчинення цього злочину порушується передбачене законом право на таємницю усиновлення, яке полягає у праві на таємницю: перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину, пошуку дитини для усиновителя, подання заяви про усиновлення та її розгляду, рішення про усиновлення. Дитина, яка усиновлена, має право на таємницю, у т. ч. і від неї самої, факту її усиновлення. Особа, яка усиновлена, має право на

одержання інформації щодо свого усиновлення лише після досягнення 14-річного віку [9, 446].

У ст. 345, 346, 350, 377, 398, 405 КК України передбачено відповідальність за погрозу або насильство щодо працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням цим працівником службових обов'язків, державного чи громадського діяча, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи, начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби.

У цьому зв'язку слід зазначити, що при погрозі або насильстві щодо працівника правоохоронного органу, крім посягання на правоохоронну діяльність, злочинному впливу буде піддаватися і його професійна гідність. На думку В. І. Осадчого, у статтях, в яких забезпечено кримінально-правову охорону правоохоронної діяльності, захист гідності працівника правоохоронного органу безпосередньо пов'язується з виконанням ним службових обов'язків. Саме акцент на виконанні службових обов'язків і визначає основний об'єкт посягання — правоохоронну діяльність, а гідність у цьому випадку є додатковим об'єктом. Посягаючи на гідність працівника правоохоронного органу у зв'язку з виконанням ним службових обов'язків, винний водночас посягає на правоохоронну діяльність.

Розглядаючи конкретний механізм заподіяння шкоди правоохоронній діяльності, В. І. Осадчий зазначає, що при насильницькому впливі на працівника правоохоронного органу результат заподіяння шкоди правоохоронній діяльності очевидний: потерпілий або ж неспроможний виконувати свої службові обов'язки (наприклад, через заподіяння йому тілесних ушкоджень), або ж (внаслідок хвилювання за своє життя і близьких йому людей, тілесну недоторканність, безпеку, власність тощо) може видозмінити правоохоронну діяльність, у т. ч. і на користь винного. Відповідно до цього, у зв'язку з учиненою йому образою працівник правоохоронного органу під впливом моральних страждань,

негативних емоцій може, наприклад, певний час працювати не ритмічно чи й зовсім припинити свою діяльність. Очевидно, що у цьому випадку шкода може бути заподіяна не лише окремому працівникові, а й діяльності правоохоронних органів загалом [16, 89].

Подібним чином, поряд з основними об'єктами, заподіяння шкоди професійній гідності може здійснюватися і при погрозі та насильстві щодо державного чи громадського діяча, службової особи чи громадянина, який виконує громадський обов'язок, судді, народного засідателя чи присяжного, захисника чи представника особи, начальника у зв'язку з виконанням ним обов'язків військової служби.

Викладене свідчить, що законодавець, передбачивши відповідальність за вказані вище діяння, цим самим враховує велику суспільну цінність їх професійної гідності.

Отже можна зробити висновок, що ідея честі і гідності пронизує багато норм та інститутів кримінального законодавства. Кримінально-правовий захист честі та гідності особи отримав правове закріплення у статтях, що визначають цілі і завдання кримінально-правового регулювання, що регламентують відповідальність за злочинні посягання, застосування покарання за їх вчинення. Закріплення в чинному кримінальному законодавстві положень про честь та гідність особи має самостійне значення як один з аспектів його ціннісної характеристики.

Література

1. Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе / С. С. Алексеев. — М.: Юрид. лит., 1971. — 223 с.
2. Белинский В. Статьи о Пушкине / В. Белинский // Полное собр. соч.: В 11 т. — М.: Изд-во АН СССР, 1843–1846. — Т. 7. — 1955. — 1739 с.
3. Коржанський М. Й. Науковий коментар Кримінального кодексу України / М. Й. Коржанський. — К.: Атіка, 2001. — 363 с.
4. Сахаров А. Б. К вопросу об эффективности криминального законодательства / А. Б. Сахаров. — М.: Совет. энцикл., 1973. — 162 с.

5. Портнов М. Ознака раптовості в злочинах в стані афекту / М. Портнов // Соціалістична законність. — 1980. — № 11. — С. 37–39.
6. Коржанський М. Й. Об'єкт і предмет злочину: лекція / М. Й. Коржанський. — К.: Нац. акад. внутрішніх справ України, 1997. — 112 с.
7. Кримінальне право України. Особлива частина: Підручник / Ю. В. Александров, О. О. Дудоров, В. А. Клименко, М. І. Мельник та ін.; За ред. М. І. Мельника, В. А. Клименка. — 3-тє вид., перероб. та допов. — К.: Атіка, 2009. — 744 с.
8. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: Особлива частина / За заг. ред. М. О. Потебенька, В. Г. Гончаренка. — [у 2-х ч.]. — К.: Форум, 2001. — 944 с.
9. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / За ред. М. І. Мельника, М. І. Хавронюка. — 7-ме вид., перероб. та допов. — К.: Юрид. думка, 2010. — 1288 с.
10. Європейська конвенція про запобігання катуванням чи нелюдському або такому, що принижує гідність, поводженню чи покаранню, від 28 листопада 1987 р. Ратифікована Україною 24 січня 1997 р.
11. Російсько-український і українсько-російський тлумачний словник. — Х., 2004. — 957 с.
12. Нуркаева Т. Н. Личные (гражданские) права и свободы человека и их охрана уголовно-правовыми средствами. — СПб., 2003. — 254 с.
13. Лившиц Ю. Личность и общественный порядок / Ю. Лившиц. — Таллинн: Валгус, 1975. — 113 с.
14. Бандурка О. М. Вандализм / О. М. Бандурка, А. Ф. Зелінський. — Х.: Ун-т внутр. справ, 1996. — 199 с.
15. Даньшин І. Н. Характеристика, загальне поняття і система злочинів проти громадського порядку / Даньшин І. Н. — Х.: Харків. юрид. ін-т, 1973. — 66 с.
16. Осадчий В. І. Про додатковий об'єкт образи працівника правоохоронного органу // Право України. — 2000. — № 2. — С. 88–90.

Здійснюючи правове дослідження посягань на честь та гідність особи слід зазначити, що важливу роль відіграють норми Особливої частини КК України. Адже у багатьох статтях Особливої частини КК України честь та гідність особи виступають додатковим об'єктом злочинів. Разом з тим законодавець неоднозначно визначає досліджувані поняття. Якщо в диспозиції ст. 161 та 387 КК України додатковий безпосередній об'єкт злочину представлено як “честь та гідність”, то в ст. 120 КК України — як “людська гідність”, а в ч. 2 ст. 365 КК України — “особиста гідність”. Як свідчить дослідження відповідних кримінальних справ, така неоднозначність впливає і на кваліфікації злочинів передбачених зазначеними статтями КК України.

Осуществляя правовое исследование посягательств на честь и достоинство лица следует отметить, что важную роль играют нормы Особенной части УК Украины. Ведь во многих статьях Особенной части УК Украины честь и достоинство лица выступают дополнительным объектом преступлений. Вместе с тем законодатель неоднозначно определяет исследуемые понятия. Если в диспозиции ст. 161 и 387 УК Украины дополнительный непосредственный объект преступления представлен как “честь и достоинство”, то в ст. 120 УК Украины как “человеческое достоинство”, а в ч. 2 ст. 365 УК Украины — “личное достоинство”. Как свидетельствует исследование соответствующих уголовных дел, такая неоднозначность влияет и на квалификации преступлений предусмотренных указанными статьями УК Украины.

Through legal research of encroachments on the honor and dignity of a person we should note that an important role is played by the rules of the Special part of Criminal Code of Ukraine. Indeed, in many articles of the Criminal Code of Ukraine honor and dignity is additional subject of crimes. However, the legislator ambiguously defines the concept under study. The additional direct object of the crime is presented as “honor and dignity” in the disposition of Art. 161 and 387 of the Criminal Code of Ukraine, at the same time it is defined as “human dignity” in Art. 120 of the Criminal Code of Ukraine and as “personal dignity” in part 2, Art. 365 of the Criminal Code of Ukraine. According to the research of relevant criminal cases such ambiguity influences crimes provided by mentioned above Articles of Criminal Code of Ukraine.

Надійшла 25 грудня 2014 р.